

Brněnské domy s věží

David Merta – Marek Peška

Otázku existence věžových domů v Brně nastolil jako první v roce 1963 Bohumil Samek v krátké studii věnované brněnské radnici.¹ Ke stejné problematice se znovu vrátil o třicet let později, kdy svou původní myšlenku dále rozvedl.² Autor předpokládá, že tyto stavby náležely nejstarší vrstvě měšťanské architektury ze samých počátků města. Svou teorii opírá mimo jiné o známé stavby tohoto typu ze Starého Města Pražského a Kouřimi.³ V případě středověkého Brna uvažuje o čtyřech stavbách. Jedná se o domy Starobrněnská 2 – 4, Zelný trh 7, Radnická 10 a na základě ikonografie o věž na Dominikánském náměstí. Ač ve svém článku, dle našeho názoru, poskytuje zřejmě realistický obraz o stavu měšťanské architektury Brna ve 13. století, v rámci problematiky zmíněných věžových domů situace tak jednoznačná není.

Otázka terminologie

Věžové vrcholně středověké profánní stavby jsou předmětem zájmu badatelů takřka v celé Evropě. Jedná se především o věže severoitalských měst a měst v někdejších německy mluvících zemích, z nichž vynikají a našemu prostředí jsou zvláště blízké domy v Řezně, Curychu, Bratislavě, Praze, Vratislavi a Vídni. V rámci srovnávacího studia se ukazuje, že problém nepředstavují pouze vlastní stavby, ale i používaná terminologie, která se u jednotlivých autorů liší. Pro brněnské objekty Bohumil Samek používá termín věžový dům, věžová stavba a dům s věží. U staveb popisovaných v Praze se objevují termíny jako věžový dům, dům věžového charakteru, dům věžového typu, věžová stavba, věžový palác, věž, věžovitá stavba, věžový objekt.⁴ Dobroslav Líbal používá termínu věž nebo obytná věž.⁵ Obdobně je tomu v prostředí Bratislavy, kde Martin Melicharčík užívá termínů věžová stavba, obranně-obytná věž, věž, věžový objekt. Blanka a Imrich Puškárovi hovoří o obytných věžích, věžových domech a domech s věžemi.

¹ Samek, B.: Brněnská radnice. In: Brno v minulosti a dnes 5. Brno 1963, s. 168 – 196. V této práci autor konstatuje, že „při studiu typu brněnské rychty je potřeba přihlídnout k dalším věžím nebo domům s věží namalovaným např. na známém prospektu Beyer-Zeiserovce z roku 1645“. Vypočítává jednotlivé objekty: věž v hloubce parcely na Kapucínském náměstí nedaleko Reduty, další pod křížovatkou Masarykovy a Orlí ulice, jiná uprostřed východní fronty náměstí Svobody. Za pozoruhodný považuje někdejší královský dům, rovněž s věží, na Dominikánském náměstí. Přináší zde i informaci o nálezu jakéhosi věžovitého útvaru při rekonstrukci domu na Dominikánském náměstí 7. Připomíná zde také věž v biskupském dvoře. Citovaná práce, s. 195.

² Samek, B.: Věžové domy v Brně. In: Brno v minulosti a dnes 10. Brno 1993, s. 104 – 108.

³ V článku bohužel není ke zmiňovaným analogiím uvedena žádná citace.

⁴ Vlček, P. a kol.: Umělecké památky Prahy. Staré město, Josefov. Praha 1996.

⁵ Líbal, D.: Praha gotická – architektura. In: Poche, E. et al. (ed.), Praha středověká. Praha 1983.

Viktor Ferus a Peter Baxa člení tři základní typy měšťanských domů, kromě jednoprostorového obdélníkového domu to je věžový dům a dům s věží.⁶

Jednoznačnou terminologii používá snad jen Klaus Tragbar pro stavby v Toskánsku. Vyčlenil dva typy věží: šlechtické věže (Geschlechterturm – torri gentilizie) a obytné věže (Wohnturm, torri d'abitazione). V textu samotného katalogu se objevuje ještě termín věžový dům (Turmhaus – casa torre).⁷ Ve starší práci o italském stavebním umění Giuseppe Delogu označuje takovéto stavby jako věže (Türme) nebo obytné věže (Wohntürme) a klade důraz na důsledné odlišování z hlediska jejich využití.⁸ Pro stavby v Řezně je používán název obytná věž (Wohnturm), věž (Turm), někdy pouze Steinhaus.⁹ Češary Buško ve své práci zaměřené na Slezsko a Malopolsko operuje s termíny věžové stavby (budynki wieżowe), věže (wieże), věžové domy (domy wieżowe), obytné věže (wieże mieszkalne) a domy s věží (domy z wieżą).¹⁰

Jak je tedy patrné, pro stavby s věží je užíváno množství termínů, které se většinou snaží postihnout různé „typologické“ odlišnosti. Pro prostředí středověkého Brna jsme se také nedokázali přiklonit k jednotnému termínu. Z našeho pohledu je každá z předložených staveb jiná, respektive plnila odlišnou funkci. Nejvýstižnější se nám proto jeví termíny dům s věží, věžový dům, obytná věž nebo prostě jen věž.

Brněnské věže

V současnosti se v prostoru historického jádra Brna nachází dvě věže, pomineme-li věže sakrálních staveb.

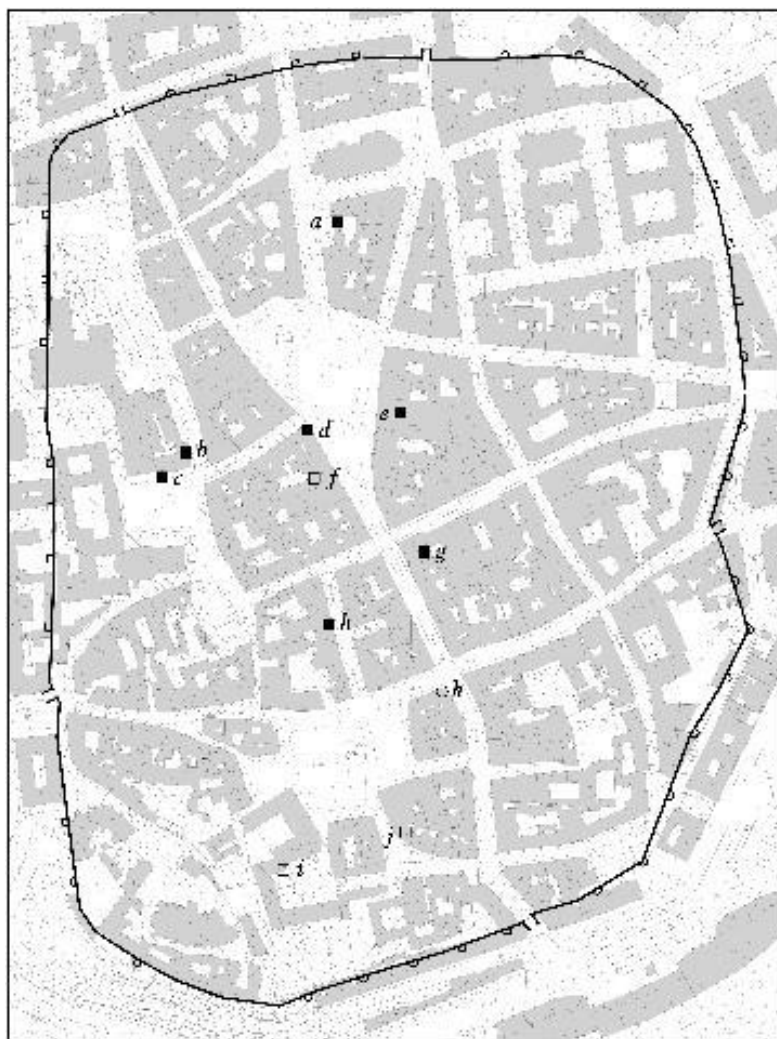
⁶ Melicharčík, M.: Nové poznatky o vzniku a vývoji býv. Hlavního náměstí v Bratislavě (výskumy stredovekých vežových domov). In: Pamiatky a príroda Bratislavy 10. Bratislava 1988, s. 156 – 167; Ferus, V. – Baxa, P.: Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovici 13. storočia (príspevok k typológii stredovekej meštianskej architektúry). In: Pamiatky a príroda Bratislavy 10. Bratislava 1988, s. 120; Puškárová, B. – Puškár, I.: Bratislava. Pamiatková rezervácia. Bratislava 1989, 16n; Ferus, V. – Baxa, P.: Meštiansky dom v Bratislave v druhej polovici 13. storočia. In: Doležel, J. (ed.), Forum urbes medii aevi III. Vrcholně středověká měšťanská architektura ve střední Evropě. Brno 2006, s. 88 – 101.

⁷ Tragbar, K.: Vom Geschlechterturm zum StadtHaus. Studien zu Herkunft, Typologie und städtebaulichen Aspekten des mittelalterlichen Wohnbaus in der Toskana (um 1100 bis 1350). Münster 2003.

⁸ Delogu, G.: Italianische Baukunst. Eine Anthologie vom 11. bis 19. Jahrhundert. Zürich 1946, s. 112n.

⁹ Schnieringer, K.: Romanische Profanarchitektur in Regensburg. Bürgerlicher Wohnbau. In: Paulus, H. E. – Riedel, H. – Winkler, P. W. (eds.): Regensburger Herbstsymposion zur Kunstgeschichte und Denkmalpflege Bd. 2. Regensburg 1996, s. 41 – 49; Hoernes, M.: Die Hauskapellen des Regensburger Patriziats. Regensburg 2000.

¹⁰ Buško, C.: Budynki wieżowe w krajobrazie średniowiecznego miasta. In: Gedigi, B. (ed.): Dom w mieście średniowiecznym i nowożytnym. Wrocław 2004, s. 62 – 73.

Obr. 1: Celkový plán Brna s vyznačením věžových staveb: a) Jakubské náměstí 2 – Rašínova 4; b) Dominikánské náměstí 2 – „Královská kaple“; c) Dominikánské náměstí – „dům cisterciáků“; d) náměstí Svobody 18 – tzv. „Královský dům“; e) náměstí Svobody 9; f) náměstí Svobody 17 – Schwanzův palác; g) Jánská 4/6; h) Radnická 10 – „Stará radnice“; i) Muzejní 2 – „biskupský dvůr“; j) Kapucínské náměstí 13; k) Masarykova 12 – nároží se Zelným trhem.

Nepochybně středověká je však pouze věž Staré radnice (Radnická 10). Druhá z věží je renesanční nástavba v bývalém probošství (tzv. Biskupský dvůr, Muzejní 2). Další stavby tohoto typu známe pouze z ikonografických pramenů,¹¹ respektive vedut města ze 17. století.¹² Jedná se

především o zmíněnou věž, která stávala na někdejší Rybném trhu v areálu domu cisterciáků (dnes Dominikánské náměstí). Další věž stávala na jižním nároží ulice Zámečnické a Náměstí Svobody, v areálu známém z literatury jako tzv. „Královský dům“ (Náměstí Svobody 18). Věž stávala někde ve vnitrobloku při nároží ulic Jánské a Masarykovy (Jánská 4/6?). Stáří této stavby bylo pravděpodobně středověké. Řadu otázek představuje komplex staveb obecně označovaný jako Královská kaple, jehož stavební i funkční interpretace není dle našeho názoru zcela jednoznačná. Kaple stávala na nároží ulice Veselé a Dominikánského náměstí (dnes Dominikánské náměstí 2). Součástí Královské kaple byla tzv. „oratoř“ (kaple sv. Prokopa), která může představovat pozůstatek primární věžové stavby.

Další tři věže známe pouze z vyobrazení Brna z roku 1645.¹³ V první řadě to je věž patrná v místě někdejšího Schwanzova paláce (Náměstí Svobody 17), další věž je vyobrazena uprostřed východní fronty náměstí Svobody, zasunutá v hloubi parcely domu Náměstí Svobody 9. Velmi dobře patrná je věž v domě sousedícím z jižní strany s divadlem Reduta (Zelný trh 4), dnes zřejmě parcela Kapucínské náměstí 13. Stáří těchto staveb přinejmenším v případě věže ve Schwanzově paláci pravděpodobně není středověké. Při stavebně historickém průzkumu a archeologickém výzkumu Náměstí Svobody 17 se pozůstatky věže nepodařilo identifikovat.¹⁴ V polovině 17. století, v období vzniku veduty, byl Schwanzův palác postavený po roce 1590 takřka novostavbou, z původní středověké stavby se dochovaly pouze suterény, věž tedy musí pocházet z této doby. Dům Kapucínské náměstí 13 byl komplexně přestavován v 80. letech minulého století, ale vzhledem k tomu, že zde neproběhla žádná forma stavebně historického průzkumu, nejsme schopni k věži vyobrazené na vedutě nic říci. Stejně tak nejsme schopni

časově zařadit věž na parcele domu náměstí Svobody 9, jenž byl zbourán na sklonku 19. století. Vzhledem k tomu, že se žádná zpráva o věži v období demolice nezachovala, předpokládáme, že již v této době nestála.

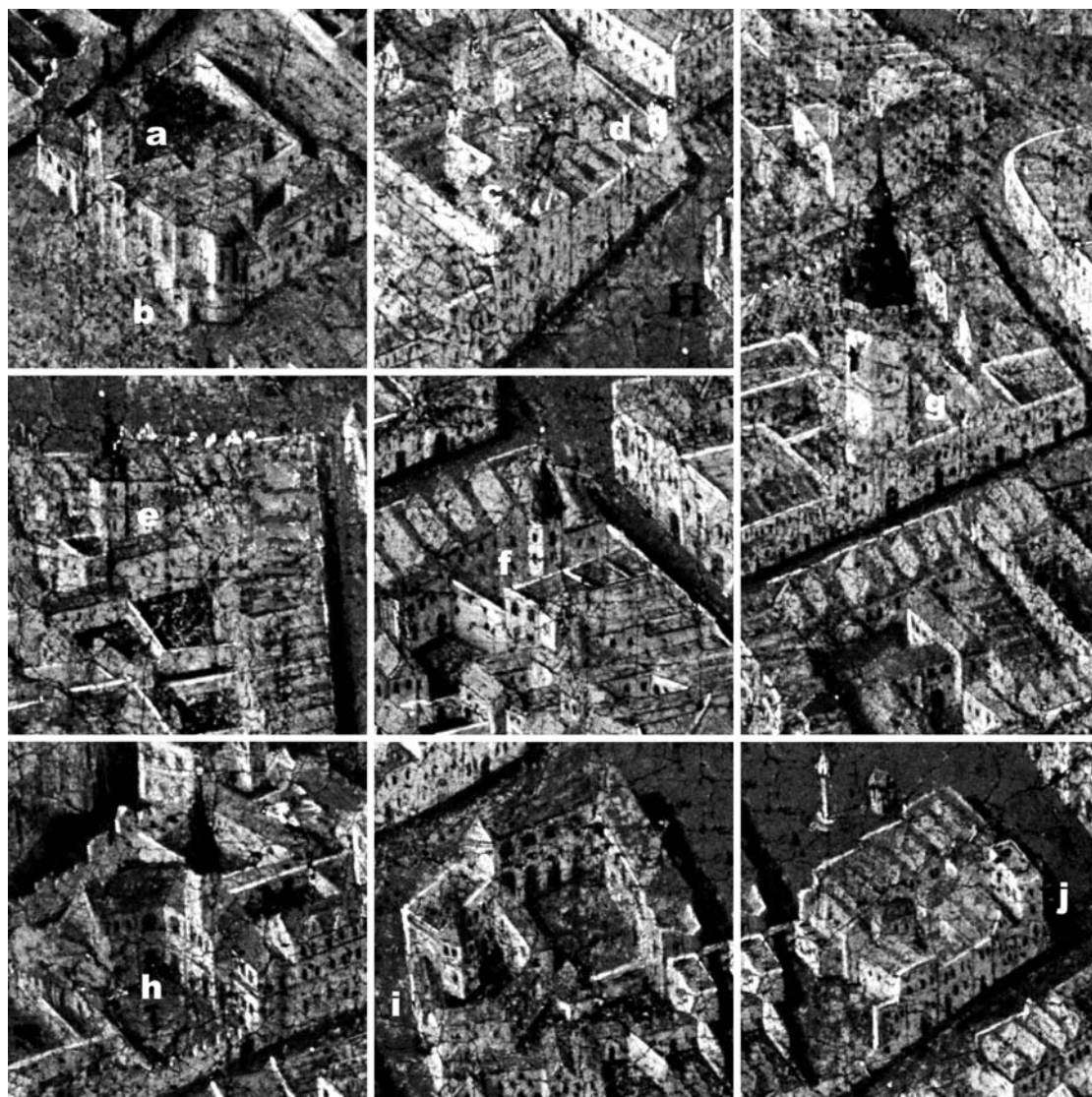
¹¹ Věže z vedut zahrnul do své práce již Vičar, O.: Místopis Brna v polovici 14. století. In: Brno v minulosti a dnes 7. Brno 1965, s. 264 – 283, zvl. plán městišť k r. 1348.

¹² Willenberg, J.: Pohled na Brno od jihovýchodu. Jedná se o vyobrazení z knihy Bartoloměje Paprockého z Hlohov: Zrcadlo slavného markrabství moravského. Olomouc 1593 (reprodukce např.: Samek, B. – Hrubý, K. O.: Brno – proměny města. Brno 1982). Dalším vyobrazením je: Houfnagel, G.: Brunn vulgo Brinn Marchionatus Civitas insignis. Mědiritina Brna z r. 1617 uložená v MuMB, inv. č. E 6440. Velmi cennými prameny jsou dvě veduty: Beyer, H. B. – Zeisser, H. J.: Obležení Brna Švédy v roce 1645, pohled z ptačí perspektivy. Olejomalba na plátně z r. 1650, uložena v MuMB, inv. č. 2284; tíž autoři: Obležení

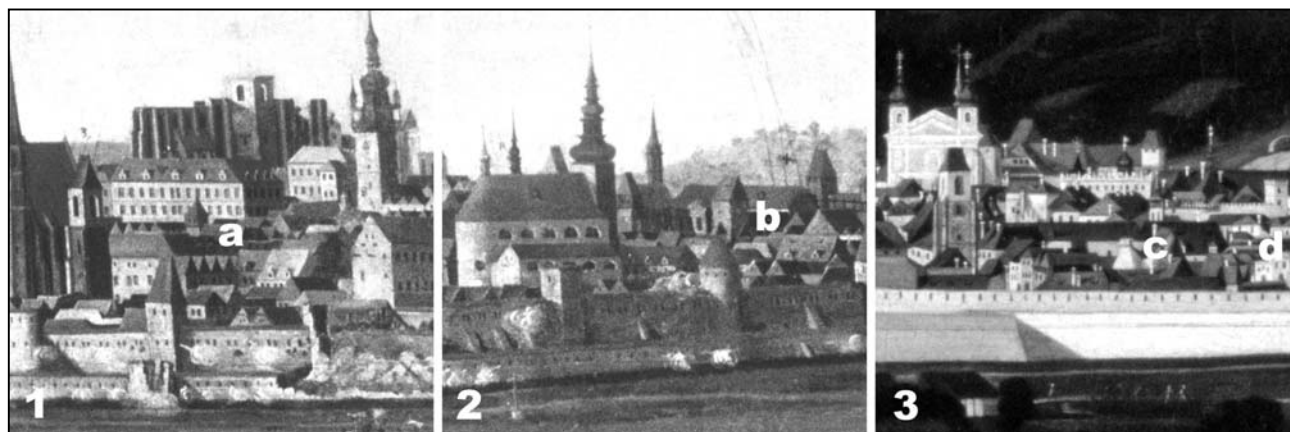
Brna Švédy v roce 1645, pohled od východu. Olejomalba na plátně z r. 1650, uložena v MuMB. Nejmladší je veduta: Spiess, J. B.: Brno od východu. Olejomalba na plátně z r. 1675, uložena v MuMB.

¹³ Beyer – Zeisser, pohled z ptačí perspektivy, viz pozn. 12.

¹⁴ Borský, P. – Černoušková, D.: Dům pánů z Lipé – Schwanzův palác na nám. Svobody č. 17 v Brně. Stavebně-historický průzkum I – II, nepubl. rkp. Archiv Archaia Brno o. p. s. Brno 2000; Holub, P. – Kováčik, P. – Merta, D. – Peška, M. – Procházka, R. – Zapletalová, D. – Zúbek, A.: Předběžné výsledky záchranného archeologického výzkumu v roce 2001. In: Přehled výzkumů 43. Brno 2002, s. 71 – 114, zvl. s. 88 – 91.

Obr. 2: Výřezy z veduty: H. B. Beyera a H. J. Zeissera: Obležení Brna Švédy v r. 1645, pohled z ptačí perspektivy (pozn. 11). Vyobrazené věžové stavby: a) Dominikánské náměstí – „dům cisterciáček“; b) Dominikánské náměstí 2 – „Královská kaple“; c) náměstí Svobody 17 – Schwanzův palác; d) náměstí Svobody 18 – tzv. „Královský dům“; e) náměstí Svobody 9; f) Jánská 4/6; g) Radnická 10 – „Stará radnice“; h) Muzejní 2 – „biskupský dvůr“; i) Kapucínské náměstí 13; j) Masarykova 12 – nároží se Zelným trhem.

Obr. 3: 1 a 2 – výřezy z veduty H. B. Beyera a H. J. Zeissera z r. 1650: Obležení Brna Švédy v r. 1645, pohled od východu. 3 – výřez z veduty Johanna Baptisty Spiesse z r. 1675: Brno od jihu... (pozn. 11). Vyobrazené věžové stavby: a) a c) Jánská 4/6; b) Dominikánské náměstí – „dům cisterciáček“; d) náměstí Svobody 18 – tzv. „Královský dům“.

Jedinou stavbou, která byla odkryta pouze archeologickým výzkumem a kterou můžeme s jistotou rezervou interpretovat jako věž, je relikt základových zdí dokumentovaný na parcele Jakubské náměstí 2 – Rašínova 4.

Jak již bylo výše naznačeno, u věží Staré radnice a domu cisterciáček není pochyb o tom, že se jednalo o věžové stavby středověkého původu, jejichž charakter byl ryze profánní. Stavby později zakomponované do domů Starobrněnská 2 – 4 a Zelný trh 7, uváděné v literatuře jako věžové domy, představují s největší pravděpodobností jiný typ, byť pocházející ze závěru 13. století. O obou těchto stavbách bylo mimo jiné řečeno, že se jedná o kamenná jádra měšťanských domů.¹⁵ Nejnověji byly obě stavby předmětem studia v rámci plnění programového projektu MKČR.¹⁶ V současnosti předpokládáme, že se jedná o stavby, které splňují všechny předpoklady pro to, aby- chom je mohli zařadit do skupiny tzv. „kamenate“.¹⁷

Rozbor jednotlivých staveb

Dominikánské náměstí – dům cisterciáček. Jak již bylo v úvodu řečeno, v popisu této stavby můžeme vycházet pouze z dobových vyobrazení.¹⁸ Věž stávala východně od patrového, do náměstí okapově orientovaného domu v nároží Dominikánského náměstí a ulice Panenské, byla mírně zasunutá od uličního průčelí. Jednalo se o stavbu na čtvercovém půdorysu, dosahující nejméně čtyř pater (dovoluje nám tak usuzovat vyobrazení okenních otvorů). Věž byla krytá strmou sedlovou střechou. Řešení střechy je dobře vidět na rytině Georga Houfnagela. Další architektonické podrobnosti z vyobrazení nelze vyčíst, vzhledem ke schématickosti by se jednalo pouze o zavádějící hypotézy. Věž byla zbourána po polovině 17. století – na mladších vyobrazeních se již nevyskytuje.

Obecně se má za to, že se jedná o dům Mikuláše od Věže, v jehož blízkosti založil král Václav II. kapli Panny Marie. Dům se snad jako konfiskát (?) dostal do rukou krále Jana Lucemburského, který jej i s blízkou kaplí daroval královně vdově Elišce Rejčce. V jejím držení byl od roku 1322 a již v následujícím roce dům začlenila do jmění ji založeného kláštera cisterciáček na Starém Brně. V majetku cisterciáček zůstal až do zrušení kláštera v roce 1782.¹⁹

Archeologicky prozatím nebyly základy věže zachyceny.²⁰ Domníváme se, že v místě věže bylo v rámci přestavby domu cisterciáček po třicetileté válce vybudováno dvoukřídlé schodiště. Celá situace je přehledně zachycena na plánu z počátku 19. století. Západně stojící dům včetně průjezdu byl do této novostavby vstřebán, východní prostor pak již zaplňoval mladší pozdně středověký dům, který se přimyká ke komplexu sakrálních staveb označovaných jako Královské kaple. Jiné místo tedy nepřipadá v úvahu. Půdorys věže jsme na základě historických plánů přibližně stanovili na 9 x 8,5 m.²¹

Věž stála na poměrně rozsáhlé parcele, na níž se nacházel již zmíněný dům ze závěru 13. století a další stavby, které v současnosti nemůžeme jednoznačně identifikovat ani lokalizovat. Celkové uspořádání parcely se vymyká parcelám sousedním, můžeme uvažovat o jakémsi dvorci. V jeho kontextu pak lze věž označit jako obrannou (útočistnou) stavbu. Otázka datace věže je velmi problematická, neboť nemáme k dispozici její fyzické doklady. Vzhledem k tomu, že však věž nerespektuje průčelí do náměstí vymezené domem cisterciáček, jehož nejstarší stavební fáze sahá nejdříve do poloviny 13. století, lze uvažovat o datu výstavby předcházejícím tomuto období.

Dominikánské náměstí 2 – Královská kaple a kaple sv. Prokopa. Tento komplex staveb s sebou nese řadu nezodpovězených otázek. Jeho historie je úzce svázána s domem cisterciáček, který velmi pravděpodobně stál na stejném místě, nebo měl přinejmenším stejného vlastníka. Komplex staveb s královskou kaplí se totiž spolu s domem cisterciáček dostal před rokem 1322 jako konfiskát (?) do majetku českého krále Jana Lucemburského.

Nejstarší písemná zmínka pochází z roku 1297, kdy král Václav II. založil kapli P. Marie u domu Mikuláše od Věže (...iuxta domum Nicolai de Turri...). V jeho těsném severním sousedství stál dvorec Alramův, který přiléhal ke Královské kapli. Jakou stavbu ona nově založená kaple představovala, dnes nelze jednoznačně říct. Víme pouze to, pro koho měla sloužit, ale vlastní pozemku, na němž byla postavena, nám zůstává neznámý.²² Vzhledem ke skutečnosti, že se (dle našich dosavadních poznatků) na tomto rozsáhlém místě (dvorci?) nacházely nejméně tři zděné stavby ze 13. století (1. věž; 2. dům v nároží Dominikánského náměstí a Panenské ulice – dům cisterciáček; 3. stavba v těsném sousedství Královské kaple), nelze dům Mikuláše od Věže spolehlivě identifikovat.

¹⁵ Více Merta, D.: Nejstarší měšťanská kamenná architektura v Brně, *Průzkumy památek* 2001/2, s. 42 a 44.

¹⁶ Více viz např. Procházka, R. – Merta, D. – Peška, M.: Měšťanský dům středověkého Brna. In: *Dějiny staveb* 2004. Plzeň 2004, s. 171 – 186 a Procházka, R. – Borský, P. – Černoušková, D. – Holub, P. – Merta, D. – Peška, M. – Sadílek, J.: Zděný dům středověkého Brna. Stručné charakteristiky stojících a archeologicky plošně odkrytých reliktů. In: Doležel, J. (ed.): *Forum urbes medii aevi III. Vrcholněstředověká měšťanská architektura ve střední Evropě*. Brno 2006, s. 242 – 265.

¹⁷ Stavbám typu kamenate (steinwerk, camera lapida případně domus lignea cum caminata) v brněnském prostředí bude věnován příspěvek na konferenci *Dějiny staveb* v r. 2008.

¹⁸ Citace v pozn. 12.

¹⁹ Holub, P. – Merta, D. – Peška, M. – Zúbek, A.: Poznámky k historické topografii Dominikánského náměstí. In: *Brno v minulosti a dnes* 17. Brno 2003, s. 41 – 77, tab. 553 – 563, zvl. s. 45. V rámci studie citována další literatura.

²⁰ Za základy věže bychom snad mohli považovat úsek zdíva dokumentovaný R. Procházkou v rámci výzkumu kabelovodu v r. 1994. Pro špatné prostorové zaměření tuto skutečnost však nelze přesvědčivě prokázat. Srovnej Procházka, R.: *Zrod středověkého města na příkladu Brna*. In: *Mediaevalia archaeologica* 2. Brno/Praha 2000, s. 52.

²¹ Viz Archiv města Brna (dále AMB), fond U9, sbírka map a plánů, inv. č. Fa 20, Fa 21.

²² Nejčastěji se spekuluje o tom, že ona věž je věží, která stávala při východní hranici domu cisterciáček. Svůj názor na stavební vývoj komplexu Královské kaple jsme přinesli ve studii citované v pozn. 19. Problematikou osoby Mikuláše od Věže se doposud nejpodrobněji zabývala Flodrová, M.: „Královský“ a „Markraběcí“ dům v Brně. In: *Brno v minulosti a dnes* 13. Brno 1995, s. 73 – 74.

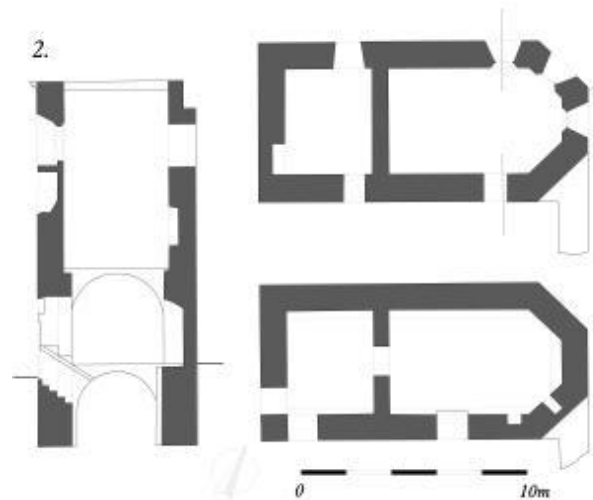
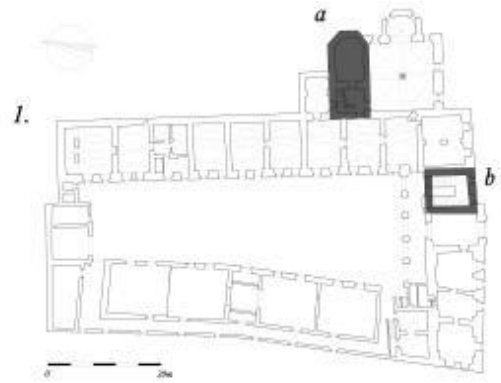
Vlastní sakrální komplex se skládá z kaple Panny Marie, o níž je zmínka v oné listině z 25. 3. 1297, a kaple sv. Prokopa, která bývá později označována jako oratoř. Již dříve jsme vyslovili předpoklad, že kaple vznikaly postupně.²³ Obdobnou teorii nedávno přinesli i Jana a Karel Severinovi. Dle jejich, podobně jako našeho, názoru je starší stavbou oratoř, jež byla integrální součástí sousedního patricijského domu a původně byla jeho soukromou kaplí. Václav II. nechal k těmto stavbám přistavět v roce 1297 kapli nazývanou Královská.²⁴ Teoreticky tedy kapli sv. Prokopa (oratoř) můžeme považovat za součást domu Mikuláše od Věže se soukromou kaplí, ke kterému byla v roce 1297 přistavěna kaple Panny Marie. Pro tuto hypotézu svědčí i historické prameny.²⁵

Když odmyslíme mladší Královskou kapli Panny Marie, máme před sebou věžovitou stavbu na obdélném půdorysu 14,8 x 7,2 m, připomínající severní část nejstaršího jádra Staré radnice. Zda můžeme uvažovat o tom, že představovala celou stavbu nebo k ní patřil i dům stojící jižně, pozdější Královská kaple, dnes nelze jednoznačně rozhodnout. Stavba byla částečně podsklepena. V jakém to bylo rozsahu však nevíme, neboť sklepy nebyly dokumentovány tak důsledně jako vlastní kaple. Vstup do suterénu směřoval od severu. Přízemí bylo rozděleno příčkou, která pokračovala i do patra, na dvě nestejně velké obdélné prostory. Stěny přízemí dosahovaly síly cca 1,4 m. Vstup byl opět z volného prostoru severně od stavby. Otázkou zůstává vstup z prostoru sousední královské kaple, který je patrný na jedné z fotografií jejího interiéru.²⁶ Jedná se o prostý lomený portál směřující do východní místnosti přízemí. Zda zde byl umístěn primárně, nebo byl proražen až v souvislosti s výstavbou královské kaple, už asi nikdy ne zjistíme.

Vlastní starší kaple sv. Prokopa s trojbokým závěrem se nacházela v patře, byla plochostropá a výškově výrazně přesahovala vrcholy zaklenutí sousední Královské kaple. To, že primárně byl její závěr oproti nižšímu podlaží polygonální, je patrné z jedné z dobových fotografií, na které je po odbourání části sousední kaple vidět jihovýchodní stěnu presbytáře.²⁷

Pomineme-li částečnou podobu se Starou radnicí, známe obdobné stavby z Řezna nebo severní Itálie.²⁸ Pokud je naše úvaha správná, jedná se o věžový dům.

Celý komplex staveb Královské kaple byl po složitých jednáních asanován v roce 1908. Z doby před asanací pochází pozoruhodné množství plánové i fotografické do-

Obr. 4: Brno, Dominikánské náměstí. 1 – půdorys přízemí domu cisterciáček, Královské kaple a oratoře z r. 1791, a) oratoř; b) věž při domu cisterciáček; 2 – půdorys a řezy 1 NP a 2 NP oratoře – kaple sv. Prokopa (Archiv města Brna fond U9, Fa 20, Fa 21).

kumentace,²⁹ která mnohé osvětluje, nedokáže však zcela odhalit minulost těchto staveb.

Jánská 4/6 (?). Stavba je zachycena na třech vedutách z poloviny 17. století.³⁰ Její lokalizace není zcela jednoznačná, zasadit ji zřejmě můžeme do hloubi parcely dnešních domů Jánská 4, či 6. Na parcelu domu Jánská 4 věž již dříve umístil Oldřich Vičar.³¹ Věž byla patrně subtilnější konstrukce, dle vyobrazení horních partií můžeme usuzovat na její středověké stáří. Zachycena je zde stanová střecha a poslední patro opatřené podsebitím.

K polovině 14. století věž mohla náležet parcele na dnešní Jánské 4, která byla v majetku Hanka Loyka z Olomouce, nebo parcele domu Jánská 6, tehdy patřícímu Jiřímu z Německé Hůzové (de Domo Theutunica).

Muzejní 2 – biskupský dvůr. Biskupský dvůr, původně probošství sv. Petra, je v písemných pramenech poprvé připomínán k roku 1306,³² v současnosti jej tvoří dvoukříd-

²³ Citace v pozn. 19, s. 60.

²⁴ Severinová, J. – Severin, K.: Královská kaple v Brně. In: Brno v minulosti a dnes 19. Brno 2006, s. 307. Ve studii je velmi podrobně popsán celý komplex. Navíc je práce opatřena takřka veškerou dostupnou plánovou dokumentací.

²⁵ M. Flodrová (viz pozn. 22) píše doslova: „Navíc víme, že Alramovský dům už domácí kapli měl“. K textu je připojena citace Koudelkové, D.: Královská kaple P. Marie a sv. Václava v Brně. Rkp. dipl. práce FF UJEP. Brno 1987, s. 65.

²⁶ Kunzfeld, J.: Pohled interiérem královské kaple z presbyteria do lodi. 1905, AMB, fond U 5, Ic 2.

²⁷ Kunzfeld, J.: Oratoř a kaple od severovýchodu. 1908, AMB, fond U 5, Ic 5.

²⁸ Příslušná literatura viz dále.

²⁹ Citace v pozn. 24, s. 314 – 350.

³⁰ Beyer – Zeisser, pohled z ptací perspektivy a pohled od východu, viz pozn. 12.

³¹ Citace v pozn. 11, plán městišť.

³² K polovině 14. stol. viz pozn. 11.

lá, v podstatě jednopatrová budova. Nad severním křídlem je subtilní věž, postavená na čtvercovém půdorysu o délce strany 3,6 m. Věž byla vystavěna v renesanci nad středověkou kaplí. V této podobě je zachycena na zmíněných vedutách města od poloviny 17. století.

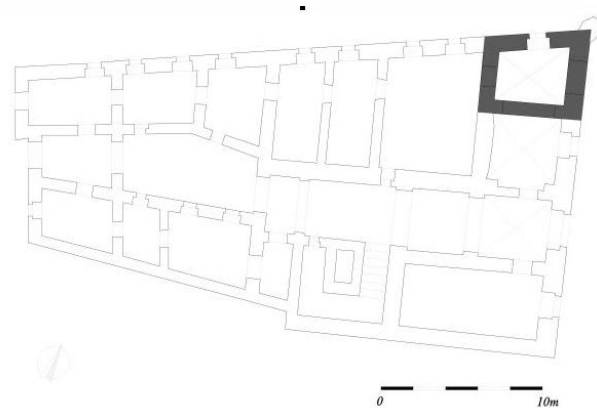
K polovině 14. století byla věž podle Oldřicha Vičara součástí dvora probošta kapituly při kostele sv. Petra (curia prepositi sub Monte s. Petri).

K jakému účelu byla věž vystavěna, se dnes můžeme pouze domýšlet. Snad souvisela s posláním bývalé kaple, nad níž se nacházela, která měla být přebudována na humanistickou pracovnu, v tomto případě zelenou světnici.³³

Náměstí Svobody 18 – tzv. „Královský dům“. Naposledy se této stavbě podrobně věnovala Milena Flodrová ve své práci shrnující poznatky právě o problematice tzv. „královského domu“.³⁴ Dům je zahrnut v monumentálním díle Augusta Prokopa,³⁵ kde je také publikován půdorys přízemí a nárys uliční fronty do ulice Zámečnické. K problematice domu náměstí Svobody 18 ve vztahu k domu královskému se vyslovil také Pavel Michna, a to na podkladě archeologických nálezů z počátku 20. století.³⁶

Nejstarší dochované zprávy o majitelích máme k dispozici až k polovině 14. století. Roku 1348 patřil dům Tomáši Anshelmovu. O sedm let později byl dům již v majetku Jiřího z Německé Hůzové (de Domo Theutunica). Jiří dům postoupil Goblinovi, který byl majitelem nejpozději do roku 1365, kdy nemovitost prodal Janu Ortlinovi z Vyškova.³⁷ Od roku 1387 až do 40. let 15. století (zcela jistě ještě roku 1432) byl v majetku pánů z Kunštátu.³⁸ Podobu domu známe z jeho vyobrazení na dvojici vedut ze druhé poloviny 17. století.³⁹ Je zde vyobrazena patrová okapově orientovaná stavba do náměstí na nároží do ulice Zámečnické opatřená věží. Na jižní straně uličního traktu je patrný průjezd do dvora. Věž působí poměrně subtilně, dosahuje zřejmě výše čtyř pater, je opatřena cimbuřím. Tuto stavbu lze poměrně dobře identifikovat v plánu otištěném u Augustina Prokopa, jenž odpovídá zmíněným vyobrazením. Obdélný příuliční trakt je členěn do čtyř dílů s věží na severní straně. Mimo jižního dílu, kde předpokládáme, že byl původní průjezd do dvora, jsou zbývající tři díly včetně věže v úrovni přízemí zaklenuty polem křížové klenby.

Při stavebních úpravách již zcela přestavěného domu byly roku 1878 z fasády původního tělesa věže vyjmuty dvě reliéfní desky se znakem Českého království a Moravského

Obr. 5: Brno, Náměstí Svobody 18 – tzv. „Královský dům“. Půdorys 1 NP, tmavě vyznačena věž do plánu A. Prokopa (citace v pozn. 35).

markrabství.⁴⁰ Deska s moravskou orlicí byla přizděna dle popisu stavební akce k vnitřní straně bývalé nárožní věže, znak s českým lvem měl být zazděn na protější zdi vnitřní hrany věže.⁴¹ Z tohoto popisu lze tedy dovodit, že obě desky se nacházely v interiéru věže. V kterém z pater to bylo, však již nezjistíme. Podobné desky s erby známe například z prostředí věží středověkého Řezna.⁴²

Archeologickým výzkumem, který doprovázel rekonstrukci ulice Zámečnické, pod vozovkou v místech, kde by se po změně průběhu uliční fronty měly základy věže nacházet, byly dokumentovány relikt zdiva. Zeď, kterou můžeme interpretovat jako základ věže nebyla ve vztahu s archeologickým terénem.⁴³ Na základě srovnání její struktury s analogickými archeologicky datovanými stavbami ji můžeme rámcově zařadit do 14. století.

Radnická 8, Stará radnice

Stavba Staré radnice náleží k tradičně zkoumaným a publikovaným brněnským stavbám. Z pohledu stavebního vývoje a uměnovědného hodnocení. Pozornosti se jí dostalo již v práci Augustina Prokopa, píše o ní Eugen Dostál a Cecílie Hálová-Jahodová.⁴⁴ První opravdu důsledný stavební rozbor podal Bohumil Samek v roce 1963.⁴⁵ Stavebnímu vývoji radnice věnuje pozornost pasport Lud-

⁴⁰ Desky mají takřka totožné rozměry 137 x 65 cm, nesou pozůstatky polychromie.

⁴¹ Citace v pozn. 22, s. 66.

⁴² Hoernes, M.: Die Hauskapellen des Regensburger Patriziats. Regensburg 2000, s. 88, 359, 360.

⁴³ Polánka, P. – Zübek, A.: Regenerace historického jádra Brna – ulice Zámečnická. Nálezová zpráva č.j. 78/06, archiv Archaia Brno o.p.s., Brno 2006.

⁴⁴ Citace v pozn. 35, s. 401 – 403; Dostál, E.: Umělecké památky Brna. Brno 1928, s. 132 – 134; Hálová-Jahodová, C.: Brno, stavební a historický vývoj. Brno 1947.

⁴⁵ Viz dílo citované v pozn. 1. Studie je postavena na známých písemných pramenech, přináší veškerý ikonografický a plánový materiál a pokouší se o řešení historické topografie celého domovního bloku. Zároveň srovnává brněnskou stavbu s autorovi známými objekty v českých zemích a Německu. Přináší také mnohé další podněty. Práce vychází z rukopisu stavebně historického průzkumu autora – Samek, B.: Průzkum stavebního bloku Staré radnice v Brně (zpráva o výsledcích). Nepubl. rkp., archiv MuMB, Brno 1962.

³³ Vítovský, J.: Nástěnná malba v bývalém dvoře probošta a kapituly v Brně. In: Chamonikola, K. (ed.): Od gotiky k renesanci, výtvarná kultura Moravy a Slezska 1400 – 1550. Brno 1999, s. 217 – 218.

³⁴ Citace v pozn. 22, s. 65 – 89.

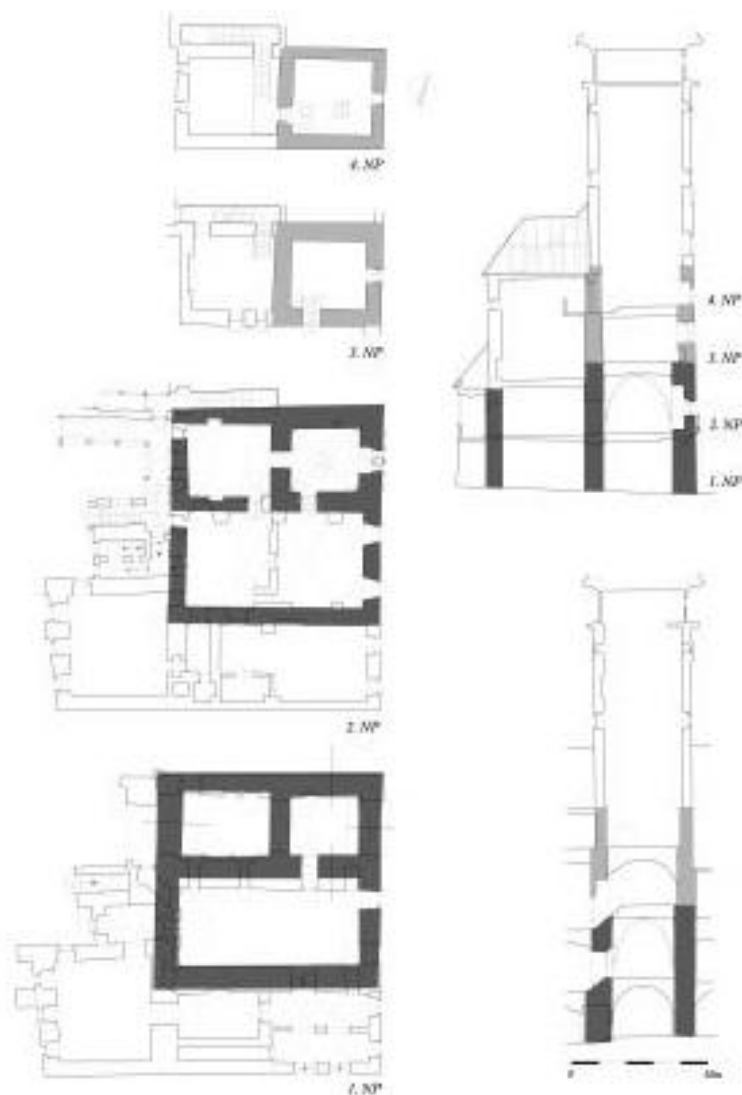
³⁵ Prokop, A.: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung II. Wien 1904, Abb. 533.

³⁶ Týká se tzv. rytířských kamen, respektive několika fragmentů kamnových kachlů interpretovaných jako jejich součást. Podrobněji viz Michna, P.: Příspěvek historické archeologie k dějinám tzv. „královského domu“ v Brně. In: Vlastivědný věstník moravský 24. Brno 1972, s. 264 – 271.

³⁷ Citace v pozn. 11, s. 264.

³⁸ Citace v pozn. 22, s. 67.

³⁹ Beyer – Zeisser, pohled z ptačí perspektivy a pohled od východu, viz poz. 12.

Obr. 6: Brno, Radnická 10 – „Stará radnice. Půdorys 1 NP, 2 NP, řezy věží. Tmavě šedá – rozsah nejstarší stavební fáze, světle šedá – předpokládaný rozsah nejstarší stavební fáze.

mily Koběrské, stavbu opětovně ve zkratce interpretuje a uměnovědně hodnotí Bohumil Samek. Stavební komplex Staré radnice byl předmětem studia programového projektu MKČR Středověký měšťanský dům.⁴⁶ Stavba je mimo zmíněné práce zahrnuta i v některých publikacích zabývajících se středověkou (gotickou) architekturou Českých zemí.⁴⁷

Z hlediska historických pramenů lze osud Staré radnice spolehlivě sledovat od poloviny 14. století.⁴⁸ Z listin z počátku 14. století je známa stavba nazývaná „iudicium“

⁴⁶ Koběrská, L.: Brno, asanační plán historického jádra města. Stavebně historický průzkum objektů umělecko-památkového významu. Brno, SÚRPMO 1973; Samek, B.: Umělecké památky na Moravě a ve Slezsku, svazek 1. Praha 1994, s. 142 – 144.

⁴⁷ Kuthan, J.: Česká architektura v době posledních Přemyslovců. Vimperk 1994, s. 68 – 70; Benešová, K. et al. (eds.): Deset století architektury. Architektura gotická. Praha 2001, s. 97; Libal, D.: Katalog gotické architektury v České republice do husitských válek. Praha 2001, s. 33 – 34.

⁴⁸ Historie Staré radnice vyčerpávajícím způsobem zpracována v díle citovaném v pozn. 1, s. 176 – 196.

(soudnice), jejíž polohu však nelze na základě dobových pramenů spolehlivě lokalizovat. Můžeme ji zřejmě ztotožnit s pozdějším „consistoriem“. V roce 1343 se tento název vyskytuje poprvé a o dva roky později jsou zde uvedeni nájemníci. Příjmy do městské pokladny z něj plynou i v následujících letech. Samotné „consistorium“ plnilo funkci úřední budovy, v níž se scházela městská rada, kde se vedly městské knihy, byly uloženy důležité městské listiny, zasedal soud, a kde měli kupci své krámy. K roku 1373 se objevuje nový název – „domus consilii sive pretorii“, který zřejmě vyjadřuje změnu v rychtářském úřadu, jež se počátkem 17. let dostal do rukou města. Nejpozději od udělení městských privilegií králem Václavem II. v roce 1243 byl totiž rychtářský úřad dědičný a propůjčený od panovníka. Od této doby tedy i označení „consistorium“ ustupuje „pretoriu“. Rychtář však v samotném „consistoriu“ patrně nebydlel, nicméně mu bylo k dispozici, stejně jako městské radě. Bohumil Samek se přiklání k názoru, že stavba Staré radnice byla od počátku úřední budovou – rychtou.⁴⁹

Věž „consistoria“ je zachycena na všech výše v textu zmíněných vedutách ve své takřka definitivní podobě, po rozsáhlé renesanční opravě spojené s dostavbou v roce 1577.⁵⁰

Dle stavebně historického průzkumu Bohumila Samka si můžeme vytvořit určitou představu o podobě nejstarší stavby.⁵¹ Jednalo se o objekt na takřka čtvercovém půdorysu (14,5 x 14,0 m). Jeho severovýchodní čtvrtinu zabírala čtvercová věž. Na západní straně se k věži přimýkal tzv. věžový přístavek. Na straně jižní se pak zřejmě v přízemí i patře nacházela velká obdélná síň. Stavba byla vyzděna z kamenného zdiva, jehož pozůstatky průzkum doložil právě ve zmíněném rozsahu.

Zdi v úrovni přízemí a patra dosahují síly cca 1,4 m. Byly odkryty i relikty dveřních a okenních otvorů, na základě jejich rozmístění si pak můžeme utvořit alespoň částečnou představu o členění celé stavby a případně uvažovat o funkci jednotlivých místností. Z popisů původního stavebně-historického průzkumu a fotografické dokumentace vyplývá, že věž nebyla původně průjezdná. Stejně tak je jisté, že stavba nebyla ani částečně podsklepena, což se vymyká našim znalostem o měšťanském domě, jenž skladovací prostory sklepa jistě potřeboval. V uliční frontě přízemí se ve špaletě jednoho z oken podařilo odkryt část ostění

⁴⁹ Podrobněji viz citace v pozn. 1, s. 194 – 195.

⁵⁰ Srovnaj Bretholz, B.: Der Bau des Brünner Rathhausturmes im Jahre 1577. Zvláštní otisk Zeitschrift des Mährischen Landesmuseums. Brno 1902.

⁵¹ Je zajímavé, že Samek ve své poslední práci zabývající se stavbou konstatuje stroze, že nejstarší je věž – „jeho nejstarší část zabírá jediná místnost s křížovou žebrovou klenbou.“ Samek, B.: Umělecké památky na Moravě a ve Slezsku 1. Praha 1994, s. 142 – 143.

portálu vjezdu z ulice. Více informací máme o patře. Zde bylo zachyceno jedno z oken ve východním průčelí jižní síně, v severozápadním koutě síně byl částečně odhalen vstup ze dvora, respektive z předpokládané pavlače. Druhý vstup ze dvora směřoval do patra přívěžní stavby. Vzhledem k tomu, že tato místnost byla přístupna honosným portálem⁵² z horní (jižní) síně můžeme uvažovat i o jiné funkci než komunikační. Není zcela jasné, zda zmíněná místnost nebyla vstupem propojena i s prostorou v patře věže. Dle našeho názoru můžeme uvažovat o tom, že se primárně jednalo o kapli, která svou funkci ztratila s výstavbou kaple nové v 15. století jižně domu.⁵³ Tato prostora je architektonicky nejzajímavější a zároveň nejhonosnější. Místnost je zaklenuta křížovou klenbou s mohutnými hranolovými žebry prožlaby na hranách. Žebra vybíhají z náběžných štítků spočívajících na konzolách. Konzoly sestávají z nosného článku, hlavice a polygonálního abaku s houbovitě podvinutými okraji. Hlavice jsou košovité nebo kalichovité a zdobené kalichovitými listy, které jsou stočeny ve vrcholu do bobulí, nebo palmetami, zčásti tesanými prolamovanou technikou.⁵⁴ Ve východní stěně se nachází v síle zdi vyzdřená nika okna, osazena po stranách kamennými sedáky. Původní podobu okna neznáme, bylo zničeno při výstavbě velkého pilgramova portálu v roce 1511. Stejně tak nejsme schopni doložit, zda vstup do místnosti z jihu, to jest z velké síně, je tradiční, nebo se vcházelo pouze z místnosti přívěží. Druhé patro věže je dnes sklenuto mladší valenou klenbou, ve východní stěně je prolomeno prosté obdélné okno. Místnost je přístupná od jihu. K primární stavbě zřejmě náleží i třetí patro věže. Jaká byla celková výška věže ve středověku, nevíme.

Budovu iudicia, consistoria, či pretoria ve své původní podobě můžeme přirovnat objektům středoevropských radnic 13. století. I jejich součástí byla věž, což ostatně přetrvalo i u staveb mladších stavebních horizontů. Jako velmi obdobná stavba se jeví zejména nejstarší část bratislavské Staré radnice – dvorec Jakubců.⁵⁵ Uvažovat bychom mohli i o obdobné části Staroměstské radnice – domu Volfina od Kamene.⁵⁶ Věž měla i vratislavská radnice, vystavěná v první třetině 13. století.⁵⁷ Jmenovat zde

Obr. 7: Brno, Jakubské nám. 2 – Rašínova 4. Základové zdivo neznámé stavby – s. j. 909 (Archiv Archaia Brno o.p.s., i. č. A30-97-01).

můžeme i radnici v Olomouci.⁵⁸ Podobně je tomu snad u většiny radnic a veřejných městských staveb v severní Itálii a v prostoru německy mluvících zemí.⁵⁹

Jakubské nám. 2 – Rašínova 4

Při záchranném archeologickém výzkumu doprovázejícím výstavbu budovy pojišťovny Kooperativa na Rašínově ulici v roce 1997 se podařilo odhalit kamenné nároží stavby náležící parcele při Jakubském náměstí.⁶⁰ Nepodsklepená stavba byla vystavěna na místě sklepa dřevohlinitého domu, který zanikl někdy na sklonku 13. století.⁶¹ Tloušťka zdiva dosahující 1,4 m se zcela vymyká podobným známým situacím, respektive zděným profánním stavbám.⁶² V interiéru stavby se nepodařilo zachytit žádnou stopu podlahy. Založení základového zdiva napovídá „věžovitému“ charakteru stavby, která vznikla patrně někdy kolem roku 1300.

Tato stavba se nevyskytuje na žádné veduté města, musela tedy zaniknout nejpозději někdy na konci 16. století. Archeologicky nebylo možno její zánik časově ověřit. Terén, do kterého byla zapuštěna, byl v novověku srovnán na středověkou úroveň.

⁵² Půlkruhový portál „charakteristické profilace a drápkový splávek, jímž profilace přechází do patky, datuje fragment do poloviny 13. století“. Portál byl obrácen do horní síně, do místnosti za věží ústil v jihovýchodním koutě. Dnes je tento relikt zazděn. Viz dílo citované v pozn. 45, s. 40 – 41.

⁵³ Ohledně lokalizace kaple, kterou známe z písemných pramenů není situace zřejmě tak jednoznačná, jak ji B. Samek interpretuje. Podle něj je kapli novostavba vyplňující volný prostor jižně jádra radnice někdy v 15. stol. Místnost v patře věže označuje jako klenotnici. Stejně tak se bez upřesnění domnívá, že průchod mezi kaplí a věžovým přístavkem je druhotný. Viz citace v pozn. 45.

⁵⁴ Viz první citaci v pozn. 47, s. 68 – 69.

⁵⁵ Fiala, A.: O opevněném dvorci bratislavských Jakubců. In: *Archaeologia Historica* 2. Brno 1977, s. 195 – 202.

⁵⁶ Citace v pozn. 4, s. 136 – 148; Líbal, D. – Muk, J.: *Staré Město Pražské, architektonický a urbanistický vývoj*. Praha 1996, s. 140 – 141.

⁵⁷ Czerner, R. – Lasota, C.: *Etapy budowy średniowiecznego wrocławskiego ratusza w świetle wyników badań z 1997 roku*. In: M. Smolak (ed.): *Wrocławski rynek*. Wrocław 1999, s. 14 – 18.

⁵⁸ Citace v pozn. 35, s. 396 – 406. Většina těchto staveb však nemá podrobněji zpracovanou stavební historii.

⁵⁹ Citace v pozn. 8, s. 118n; Schädler-Saub, U. – Weyer, A. (eds.): *Mittelalterliche Rathäuser in Niedersachsen und Bremen. Geschichte – Kunst – Erhaltung* (Schriften des Hornemann Instituts Bd. 6, Regionale Kulturerbe-Routen Bd. 2). Petersberg 2003; Albrecht, S.: *Mittelalterliche Rathäuser in Deutschland. Architektur und Funktion*. Darmstadt 2004.

⁶⁰ Merta, D.: Brno (okr. Brno – město), Rašínova ul. č. 4, parc. č. 185. In: *Přehled výzkumů* 40 (1997 – 1998). Brno 1999, s. 301 – 306.

⁶¹ Nejnověji Holub, P. – Kolařík, V. – Merta, D. – Peška, M. – Zapletalová, D. – Zúbek, A.: Ke stavu poznání nezděné měšťanské architektury vrcholně středověkého Brna. In: Merta, D. – Peška, M. (eds.): *Forum urbes medii aevi II*. Brno 2004, s. 44 – 100, zvl. s. 92 a 93.

⁶² Tloušťka zdi u měšťanských domů v úrovni základů se pohybuje v rozmezí 0,6 až 1 m. Shodnou mocnost zdiva (1,4 m) má v úrovni základů např. zvonce minoritského kláštera. Ostatně stejně tlusté je zdivo věže na Staré radnici.

Věžové domy v českých zemích

V prostředí českých zemí se do popředí problematiky zkoumání věžových profánních staveb staví Praha.⁶³ Je tomu tak samozřejmě z hlediska kulturně historického, ale také z hlediska stavu poznání. V Praze je vedena diskuse k útvarům označovaným jako obytné věže již tradičně v souvislosti s románskými kvádríkovými domy. Dobroslav Líbal zmiňuje čtyři obytné věže na Havelském městě v Praze (čp. 403-I, 402-I). Datuje je do rané gotiky a jejich existenci pokládá za „doklad opožděného architektonického prostředí raného feudalismu“. Jako věže⁶⁴ označuje i dům U zvonu a raně gotickou věž nad románským sklepem domu čp. 548-I.⁶⁵ V Uměleckých památkách Prahy je v souvislosti s věží zmínka celkem u 17 domů (čp. 1, 5/1, 24/1, 165/1, 309/1, 384/1, 401/1, 402/1, 403/1, 404/1, 445, 449/1, 504/1, 558/1, 605/1, 646/1 a 784/1). Rozsah jejich datace sahá od 12. do 14. století.⁶⁶ V posledních souhrnných pracích o pražské profánní i sakrální architektuře jsou, podobně jako v případě Líbalově, jmenovány věže na Havelském městě.⁶⁷

Jak již bylo řečeno, Bohumil Samek ve svém článku o věžových domech z Brna hovoří o Kouřimí, chybí zde však citace.

Věžové domy v okolních zemích

V prostředí historického jádra Bratislavy se nachází několik staveb, o nichž se tradičně uvažovalo, že byly věžovými domy. Martin Melicharčík předpokládá při bývalém hlavním náměstí jistě 4 věže a další 3 hypoteticky. V novějších pracích je k dané problematice přistupováno výrazně skepticky.⁶⁸ Znamé jsou i věžové domy z Banské Bystrice, Banské Štiavnice, Kežmarku a Levoči, které měly být vystavěny na počátku 14. století.⁶⁹

Obdobně se vyvíjí stav bádání i ve Vídni. Richard Perger ve své více než deset let staré práci přináší stručný katalog 20 staveb, které označuje jako obytné věže.⁷⁰ Paul Mitchell shrnuje problematiku vídeňských věží naposledy. Ve své práci zmiňuje věži pouze 6.⁷¹

V Podunají zcela dominuje Řezno, kde je věží doposud, mimo města severní Itálie, zachováno nejvíce. Tomu odpovídá i stav poznání.⁷² Věže jsou zde stavěny ve 12. a 13. století. Problematiku zděné měšťanské architektury v jihozápadním Německu s přesahem do sousedního Švýcarska shrnuli Mathias Untermann a Jürgen Schneider. Věžové domy z tohoto prostoru jsou známy pouze z Curychu,⁷³ kde jich je pět. Bohumil Samek jmenuje věže v Trevíru, Schmalkalten, Hale, Goslaru, Osnabrücku a Brunšviku.⁷⁴

Shrnout danou problematiku pro prostředí středověkého Polska a Slezska se pokusil Cezary Buško. Jeho práce zahrnuje víceméně obecné informace o domech rozpoznávaných ve Vratislavi, Krakově, Štětíně a Kolobřehu ve srovnání se známými stavbami v evropském prostředí (Praha, Siena, Řezno, Lübeck, Trevír, Visby, Riga).⁷⁵

V prostředí Toskánska a severní Itálie vůbec je v jednotlivých městech profánních věží zastoupeno jednoznačně nejvíce.⁷⁶ Obecně se předpokládá, že tyto domy zde mají své počátky, že odtud byly spolu s obchodními aktivitami zdejších kupců a finančníků exportovány do Itálie. Ucelený pohled na problematiku věží podává práce Klausa Tragbara z roku 2003.⁷⁷ Katalog jednotlivých staveb není po hříchu opatřen takřka žádnou plánovou dokumentací. Práce je doplněna množstvím historických pramenů.⁷⁸

Závěr

Jak vyplývá z popisu jednotlivých brněnských věží, není v Brně možné hovořit o nějakém jednotném stavebním typu. A to jak z hlediska vlastního řešení jednotlivých staveb, tak i z pohledu datace i jejich funkce. Zásadní roli sehrála skutečnost, že do současnosti máme dochovány pouze dvě stavby, z nichž jen jedna je středověká (Stará radnice). Ač máme k objektu Staré radnice množství písemných a ikonografických pramenů a v rozsahu celého objektu proběhl na svou dobu velmi důkladný stavebně-historický průzkum, jehož výsledky byly posléze publikovány, a stavbě je i nadále věnována mimořádná pozornost,

⁶³ Poche, E. (ed.) et al.: Praha středověká. Praha 1983, s. 105n; díla citovaná v pozn. 56; Dragoun, Z.: Praha 885 – 1310, kapitoly o románské a raně gotické architektuře. Praha 2002, s. 160n.; Dragoun, Z. – Škabrada, J. – Tryml, M.: Románské domy v Praze. Praha – Litomyšl 2002, s. 347n.

⁶⁴ V textu se střídá označení věž, gotický věžový dům a raně-gotické či románské jádro.

⁶⁵ Citace v pozn. 5, s. 177n.

⁶⁶ Citace v pozn. 4.

⁶⁷ Druhá citace v pozn. 56, s. 67 – 70; Dragoun, dílo citované v pozn. 53, s. 161; Dragoun – Škabrada – Tryml, dílo cit. v pozn. 53, s. 241 – 243.

⁶⁸ Naposledy k problematice středověkých bratislavských domů Ferus – Baxa 2006 a další literatura citovaná v pozn. 6; Zemková, M. – Musilová, M.: Funkcie mestských priestorov v 13. storočí v Bratislave. In: Archaeologia historica 14. Brno 1989, s. 158.

⁶⁹ Puškárová – Puškár, dílo citované v pozn. 6, s. 16.

⁷⁰ Perger, R.: Wohntürme in mittelalterlichen Wien, Beiträge zur Mittelalterarchäologie in Österreich 8/1992, s. 103 – 115.

⁷¹ Mitchell, P.: Early stone houses in Vienna. In: Doležel, J. (ed.), Forum Urbes Medii Aevii III. Vrcholně středověká zděná měšťanská architektura ve Střední Evropě. Brno 2006, s. 18 – 25.

⁷² Viz citace v pozn. 9; Paulus, H. E.: Regensburger Aspekte romanischer Architektur. In: Regensburg im Mittelalter. Regensburg 1998, s. 383 – 386.

⁷³ Untermann, M. – Schneider, J. E.: Der steinerne Wohnbau in Südwestdeutschland. In: Flüeler, N. (ed.): Stadtluft, Hirsebrei und Bettelmönch. Die Stadt um 1300. Zürich/Stuttgart 1992, s. 225 – 248.

⁷⁴ Citace v pozn. 1, s. 196.

⁷⁵ Citace v pozn. 10.

⁷⁶ Např. Giuseppe Delogu uvádí, že ve středověké Boloni stálo na 20 věží, ve Florencii kolem 150 a v Pavii více než 100. Srovnej citaci v pozn. 8, s. 115n; dále např. Redi, F.: Vicopisano e il suo territorio: un'esperienza di Archeologia globale. In: Gelichi, S. (ed.): I Congresso Nazionale di Archeologia Medievale. Firenze 2000.

⁷⁷ Citace v pozn. 7, zde je uvedena i potřebná další literatura. Tragbar, K.: Anmerkungen zum mittelalterlichen Wohnbau in der Städten der Toskana, Zeitschrift für Burgenforschung und Denkmalpflege 3/2002, s. 131 – 141.

⁷⁸ Jsou zde zastoupeny věže z Arezza (celkem 22 věží), Certalda (2), Colle val d' Elsa (18), Cortony (1), Florencie (6), Lukky (21), Massa Marittima (2), Montepulciano (1), Montieri (1), Pisy (23), Pistoie (10), Prata (19), San Gimignano (37), Siena (65), Vicopisana (5) a Voltery (23).

přes to vše nedokážeme jednoznačně rekonstruovat detailněji její stavební vývoj. U ostatních zde prezentovaných objektů se pak jedná o větší či menší licenci, postavenou na výpovědních možnostech pramenů vážících se k těmto stavbám, a to i přes to, že jednoznačně v minulosti existovaly.⁷⁹ Stejně tak nevíme, zda takovýto staveb nebylo ve vrcholně středověkém Brně více.⁸⁰

Věž na Staré radnici (Radnická 8) náleží období před polovinou 13. století, je součástí kompaktního stavebního celku. Celou stavbu můžeme pokládat za dům, respektive palác s věží. Stavbu, jejíž součástí byla kaple sv. Prokopa (Dominikánské náměstí 2), lze nejspíše přiřadit do kategorie obytných věží nebo věžových domů (Wohnturm, Turmhaus). Do této skupiny by mohla patřit i stavba, ze které byl odkryt relikt základového zdiva na parcele domu Jakubské náměstí 2 – Rašínova 4. Věž, jež byla organickou součástí domu na náměstí Svobody 18, má své počátky ve 14. století a zanikla někdy na sklonku 17. století. Její význam byl pravděpodobně symbolicko-reprezentativní, stavbu můžeme označit za dům s věží. Obdobně můžeme uvažovat o věži při domě cisterciáček na Dominikánském náměstí, i když v tomto případě bychom mohli vzhledem k uspořádání celého areálu uvažovat o věži výrazně obranného charakteru. Nejasná je funkce středověké věže na Jánské 4/6. O věži na Kapucínském náměstí 13 víme pouze to, že zde stála kolem roku 1650, což nedovoluje žádné interpretační možnosti. Obdobně se můžeme vyjádřit k věži uvnitř parcely na náměstí Svobody 9. Nic bližšího, než že byla postavena po roce 1590 a stála v polovině 17. století, nedokážeme říct ani k věži, jež byla součástí Schwanzova paláce (náměstí Svobody 17). Druhá z doposud stojících věží v někdejší biskupské dvoře (Muzejní 2) je renesanční, její původní funkce však není jistá.

Nezbývá tedy než nadále srovnávat archeologické prameny se stavebně historickými poznatky a doufat, že se objeví nějaká dnes neznámá písemná zpráva, která by do problematiky brněnských domů s věží (věžových domů) vnesla nové podrobnosti.

Na závěr si dovolíme ještě jednu poznámku. Není jistě náhodou, že hned několik městišť, na kterých jsou doloženy věže, náleželo do majetku starého brněnského patriciátu, jehož vazby do sousedních zemí poodhalil ve své průkopnické práci Jaroslav Mezník. Krom jiného doložil, že v 1. polovině 14. století (pro starší období nemáme dostatek pramenů) existovaly v Brně rodiny, které lze právem přirovnat k patricijským rodinám německých měst (Geschlechter). V tomto ohledu jsou zajímavé např. úzké styky Brna s Řeznem ve 14. století. Brno bylo v této době mezistanicí na cestě do Uher, kdykoliv se z politických nebo

hospodářsko politických důvodů uzavřela cesta na Vídeň.⁸¹ Z městišť s věžemi, které těmto rodinám patřily nebo je měly ve správě, můžeme jmenovat dům na Dominikánském náměstí a prostor Královské kaple (Mikuláš od Věže – Velfovici?, popřípadě Alramovici), náměstí Svobody 18 (Anshelmovici, z Německé Hůzové, Goblini), náměstí Svobody 9 (Goblini), Jánskou 4/6 (z Německé Hůzové ?), Starou radnici (consistorium patně ve správě rychtáře – patricije).⁸² Stavby brněnských věží jsou tedy nepochybně sebevědomým výrazem nejbohatších měšťanů, jejichž původ, rodinné a obchodní vazby často sahaly za hranice Moravského markrabství.

⁷⁹ Jedinou výjimku tvoří archeologicky doložený relikt stavby na Jakubském nám. 2 – Rašínově 4.

⁸⁰ Příkladem by mohl být dům v nároží Zelného trhu a Masarykovy ulice vyobrazený na vedutě: Beyer – Zeisser, pohled z ptáčích perspektiv, cit. v pozn. 12. Stavba má nejméně dvě patra a výrazně převyšuje všechny okolní domy. Městiště dle O. Vičara náleželo v polovině 14. stol. jistěmu Janu Eberhardovi patřícímu do bohaté brněnské patricijské rodiny, viz Mezník, J.: Brněnský patriciát a boje o vládu města ve 14. a 15. století. In: Brno v minulosti a dnes 4. Brno 1962, s. 258n; pozn. 11, plán městišť.

⁸¹ Mezník, dílo cit. v pozn. 80, s. 247 – 349.

⁸² Citace v pozn. 11, plán městišť.

Brünner Turmhäuser

David Merta – Marek Peška

Im J. 1963 stellte B. Samek im Zusammenhang mit dem Artikel über das Brünner Rathaus im Prinzip erstmals die Frage der Existenz der Turmhäuser in Brunn. Nach 30 Jahren kehrte er zu dieser Frage zurück und befasste sich detaillierter mit diesem Gedanken. Er nahm an, dass diese Bauten zur ältesten Schicht der bürgerlichen Architektur aus der Zeit der Anfänge der Stadt angehören.

Turmartige hochmittelalterliche Profanbauten sind Gegenstand des Interesses der Forscher in fast ganz Europa. Es handelt sich vor allem um die Türme in Toskana, Regensburg, Zürich, Bratislava, Wrocław und Wien. Turmhäuser sind auch in weiteren Städten deutschsprachigen Raums vertreten. Es zeigt sich, dass nur nicht nur die Bauten selbst, sondern auch die dafür verwendete Terminologie ein Problem darstellt. Für die Brünner Objekte benutzt B. Samek den Terminus turmartiger Haus, turmartiger Bau, Haus mit Turm.

Für Turmhäuser werden mehrere Termini verwendet: 1) Geschlechterturm, *torri gentilizie*; 2) Wohnturm – *torri d'abitazione*; 3) Turmhaus – *casa torre*; 4) Türme; 5) Wohntürme, manchmal nur Steinhaus, die versuchen, verschiedene „typologische“ Unterschiede zu erfassen. Für das mittelalterliche Brunn konnten wir uns für keinen einzigen Terminus entscheiden. Jeder Bau ist anders, bzw. erfüllte eine andere Funktion. Am treffendsten scheint uns der Terminus Turmhaus oder einfach Turm zu sein.

Gegenwärtig befinden sich im Raum des historischen Kerns Brünns zwei Türme (neben den Türmen der Sakralbauten). Nur einer davon ist unbestritten mittelalterlich. Es handelt sich um den Turm des Alten Rathauses (Radnická-Straße 10). Der andere Turm ist der Renaissance Überbau der ehemaligen Probstei (sog. Bischofshof, Muzejní-Straße 2). Weitere Türme sind nur aus der Ikonographie bekannt, bzw. aus den Stadtveduten aus dem 17. Jahrh. Es handelt sich vor allem um den schon erwähnten Turm, der auf dem Fischmarkt (heute Dominikanerplatz), im Areal des Zisterzienserinnenhauses stand. Ein Turm stand auch an der Ecke der Zámečnická-Straße, an der Südseite ihrer Mündung in Náměstí Svobody (Platz der Freiheit) – im Areal des sog. königlichen Hauses (Náměstí Svobody 18). Ein Turm stand innerhalb des Häuserblocks an der Ecke der heutigen Jánská- und Masarykova-Straße (Jánská 1). Von seinem Alter kann man nur ahnen, dass es auch mittelalterlich war. Ein kaum lösbares Rätsel stellt der Gebäudekomplex dar, der allgemein als Königskapelle bezeichnet wird, wo das sog. „Oratorium“ (St. Prokop-Kapelle) ein Überrest eines primären Turmbaus sein kann. Archäologisch wurde das Relikt eines Bau auf dem Jakobsplatz (Jakubské náměstí 2) dokumentiert, der auch als Turm interpretiert werden kann.

Aus ikonographischen Quellen kennen wir weitere drei Türme. Der erste stand auf der Parzelle des Palais Schwanz (Náměstí Svobody 17), der zweite inmitten der Ostfront des Náměstí Svobody, tief in der heute näher nicht identifizierbaren Parzelle, und der dritte war Bestandteil des Hauses südlich neben der Redute (heute Kapuzinerplatz 13). Ihr Alter ist – mindestens im Falle des Palais Schwanz – nicht mittelalterlich. Bei der bauhistorischen Untersuchung des letztgenannten konnten Turmüberreste nicht identifiziert werden. Der Turm ist jedoch auf der Vedute aus der Mitte des 17. Jahrh. dargestellt. Sein mittelalterliches Alter kann jedoch ausgeschlossen werden, denn das Palais in jener Zeit fast ein Neubau war (es wurde nach 1590 erbaut), von mittelalterlichen Bauten erhielten sich nur teilweise Kellergeschosse. Das Haus Kapuzinerplatz 13 wurde in den 1980er Jahren komplex umgebaut, aber mit Rücksicht darauf, dass dort keine bauhistorische Untersuchung verlief, kann man über den auf der Vedute abgebildeten Turm nichts sagen. Genauso gehörte der Turm in der Ostfront des Náměstí Svobody einem der Häuser an, die am Ende

des 19. Jahrh. abgerissen wurden, ohne dass sich darüber ein Bericht erhielt – wahrscheinlich stand der Turm in jener Zeit nicht mehr.

In Böhmen sind Turmhäuser vor allem aus Prag und wohl aus Kouřim bekannt. Im mitteleuropäischen Raum kommen turmartige Profanbauten vor allem in der heutigen Slowakei vor (Bratislava, Banská Štiavnica, Kežmarok und Levoča), in deutschsprachigen Ländern dann besonders in Regensburg und Wien. Turmhäuser sind in Zürich, Trier, Schmalkalen, Halle, Goslar, Osnabrück und Brunschwig zu finden. In Polen handelt es sich um Bauten aus Wrocław, Krakow, Stetin und Kolobrzeg. Die überhaupt größte Konzentration von Wohntürmen ist in Toskana und Norditalien zu beobachten (Bologna, Pisa, Volterra, San Gimignano usw.). Es wird angenommen, dass diese Hausart gerade von dort stammt, woher sie dann gemeinsam mit Handelsaktivitäten dortigen Kaufleute und Finanziere in den transalpinischen Raum exportiert wurde.

Bei den Brünner Türmen kann man nicht von einem einheitlichen Baustil sprechen. Und dies sowohl aus dem Gesichtspunkt der Disposition der jeweiligen Bauten, als auch ihrer Datierung und wohl auch ihrer Funktion. Eine wesentliche Rolle spielt auch die Tatsache, dass bis heute nur zwei solche Bauten erhalten blieben und ein einziger mittlalterlich ist. Bei den restlichen hier erwähnten Bauten handelt es sich um eine mehr oder weniger wahrscheinliche Hypothese, die auf Quellen beruht, die sich zu diesen Bauten beziehen, trotz der Tatsache, dass sie in der Vergangenheit eindeutig existierten. Genauso wissen wir nicht, ob es im hochmittelalterlichen Brunn nicht mehrere solche Bauten standen.

Der Turm des Alten Rathauses stammt aus der Zeit vor der Mitte des 13. Jahrh. und ist Bestandteil eines kompakten Baukomplexes. Der ganze Bau kann also für ein Haus, bzw. einen Palast mit Turm gehalten werden. Der Bau, dessen Bestandteil die St. Prokop-Kapelle war, ist ehestens in die Kategorie der Wohntürme oder Turmhäuser zu reihen. In diese Gruppe könnte auch der Bau gehören, von welchem ein Relikt des Fundamentmauerwerks auf der Parzelle Jakobsplatz 2 entdeckt wurde. Der Turm, der ein organischer Bestandteil des Hauses Náměstí Svobody 18 war, stammt aus dem 14. Jahrh. und ging am Ende des 17. Jahrhunderts unter. Er hatte wahrscheinlich eine symbolisch-repräsentative Bedeutung. Der Bau ist für ein Haus mit Turm zu halten. Ähnliches gilt für den Turm des Zisterzienserinnenhauses auf dem Dominikanerplatz, obwohl in diesem Fall hinsichtlich der Anordnung des ganzen Areals ein ausgesprochener Abwehrturm in Frage kommt. Unklar ist die Funktion des mittelalterlichen Turmes in der Jánská-Straße. Über den Turm auf dem Kapuzinerplatz wissen wir nur, dass er dort um 1650 stand, was keine Interpretationsmöglichkeiten zulässt. Ähnlich kann man sich über den Turm innerhalb der Parzelle in der Mitte der Ostfront des Náměstí Svobody äußern. Auch über den Turm, der Bestandteil des Palais Schwanz ist, kann man nichts Näheres sagen, als dass er nach 1590 erbaut wurde und in der 2. Hälfte des 17. Jahrh. noch stand. Der andere bis heute stehende Turm im Bischofshof ist aus der Renaissance, ihre Funktion ist unklar.

Es bleibt nichts Anderes übrig, als archäologische Quellen weiter mit bauhistorischen Erkenntnissen zu vergleichen und abzuwarten, ob irgendwo ein unbekannter schriftlicher Bericht nicht auftaucht, der in die Problematik der Brünner Häuser mit Turm, eventuell Turmhäuser, neues Licht bringen würde.

ABBILDUNGEN

Abb. 1: Gesamtplan Brünns mit der Bezeichnung der Turmbauten: a) Jakubské náměstí 2 - Rašínova 4; b) Dominikánské náměstí 2 - "Königliche Kapelle"; c) Dominikánské náměstí - "Zisterzienserinnenhaus"; d) náměstí Svobody 18 - sog. "Königliches Haus"; e) náměstí Svobody 9; f) náměstí Svobody 17 – Palais Schwanz; g) Jánská 4/6; h) Radnická 10 - "Altes Rathaus; i) Muzejní 2 - "Bis-

chofshof"; j) Kapucínské náměstí 13; k) Masarykova 12 – Ecke des Krautmarkts.

Abb. 2: Ausschnitte aus der Vedute von Hieronym Benno Beyer und Hanns Jörg Zeisser: Die Belagerung Brünns durch die Schweden im Jahre 1645, Blick aus der Vogelperspektive... (Zitation siehe Anm. 11). Abgebildete Turmbauten: a) Dominikánské náměstí - "Zisterzienserinnenhaus"; b) Dominikánské náměstí 2 - "Königliche Kapelle"; c) náměstí Svobody 17 – Palais Schwanz, d) náměstí Svobody 18 -sog. "Königliches Haus"; e) náměstí Svobody 9; f) Jánská 4/6; g) Radnická 10 - "Altes Rathaus"; h) Muzejní 2 - "Bischofshof"; i) Kapucínské náměstí 13; i) Masarykova 12 – Ecke des Krautmarkts.

Abb. 3: 1 und 2 – Ausschnitte aus der Vedute von Hieronym Benno Beyer und Hanns Jörg Zeisser aus dem Jahre 1650: Die Belagerung Brünns durch die Schweden im Jahre 1645, Blick vom Osten... 3 – Ausschnitt aus der Vedute von Johann Baptist Spiess aus dem Jahre 1675: Bünn vom Süden gesehen ... (beide Zitationen siehe Anm. 11). Abgebildete Turmbauten: a) und c) Jánská 4/6; b) Dominikánské náměstí - "Zisterzienserinnenhaus"; d) náměstí Svobody 18 - sog. "Königliches Haus".

Abb. 4: Dominikánské náměstí. 1 – Grundriss des Erdgeschosses des Zisterzienserinnenhauses, der Königlichen Kapelle und des Oratoriums aus dem Jahre 1791 (Archiv der Stadt Brunn Fonds U9, Fa 20, Fa 21); a) Oratorium; b) Turm an dem Zisterzienserinnenhaus; 2) Grundriss und Schnitte durch das 1. und 2. Stock des Oratoriums (St. Prokop-Kapelle).

Abb. 5: Náměstí Svobody 18 - sog. "Königliches Haus". Grundriss des 1. Stocks, dunkel ist der Turm auf dem Plan Augustin Prokops bezeichnet: Die Markgrafschaft Mähren in kunstgeschichtlicher Beziehung II. Wien 1904, Abb. 533.

Abb. 6: Radnická 10 - "Altes Rathaus". Grundriss des 1. und 2. Stocks, Schnitte durch den Turm. Dunkelgrau – die älteste Bauphase, hellgrau – angenommener Umfang der ältesten Bauphase.

Abb. 7: Jakubské nám. 2 - Rašínova 4. Grundmauerwerk eines unbekannten Baus (stratigr. Einheit 909). Archiv der gemeinnützigen Gesellschaft Archaia Brno, Inv.Nr. A30-97-01.

(Übersetzung P. Seitlová)